

АНТИЧНІ МІФОЛОГЕМИ У СТРУКТУРІ ПОЕТИЧНОЇ МЕТАФОРИ

У статті розглянуто особливості метафоризації античних міфологем. Схарактеризовано функції міфологем у поетичному тексті залежно від їх значення і активності вживання в мові. Проаналізовано структуру метафоричних конструкцій, в основі яких лежать міфологеми.

Ключові слова: міфологема, метафора, лінгвокультурне значення, поетичний текст.

Слобода Н.В. Античные мифологеми в структуре поэтического текста. В статье рассмотрены особенности метафоризации античных мифологем. Охарактеризованы функции мифологем в поэтическом тексте в зависимости от их значения и активности употребления в языке. Проанализирована структура метафорических конструкций, в основе которых лежат мифологеми.

Ключевые слова: мифологема, метафора, лингвокультурное значение, поэтический текст.

Sloboda N.V. Antique mythologemes in the structure of a poetic metaphor. The article deals with the peculiarities of metaphorization of antique mythologemes. The functions of mythologemes in a poetic text are characterized depending on their meaning and active use in the language. The structure of metaphorical constructions based on mythologemes is analyzed.

Keywords: mythologeme, metaphor, linguacultural meaning, poetic text.

Важливими складовими будь-якого художнього тексту є мовні одиниці, що передають культурно значущу інформацію. Вони не лише сприяють національно-культурній самоідентифікації читача, але й акумулюють найбільш важливі елементи світогляду народу. Найдавніші уявлення носіїв мови, зафіксовані в міфологемах, з часом втрачають світоглядне значення, однак продовжують активно вживатися у художніх текстах як елемент системи образних засобів.

Саме функціонуванню міфологем у поетичному тексті присвячене дисертаційне дослідження С.О. Белєвцової «Міфологема в українській поетичній моделі світу першої третини ХХ століття (на матеріалі творів В. Свідзінського і М. Драй-Хмари)». На думку дослідниці, «міфологема є своєрідним художнім образом, що конденсує в собі архетипну інформацію, відбиту в міфах і трансльовану протягом тривалого часу за допомогою символів і метафор як їх специфічних варіантів, опосередковану історичною та поетичною традицією» [1: 7]. Авторка аналізує міфологеми води, землі, вогню, повітря, які, на наш погляд, точніше було б назвати концептами або символами. Спираючись на думку відомої дослідниці В.А. Маслової, будемо розглядати міфологему у вужчому, конкретнішому значенні: «Міфологема — це важливий для міфу персонаж чи ситуація, це наче «головний герой» міфу, який може переходити з міфу в міф. В основі міфу, як правило, лежить архетип» [5: 38].

У поетичному тексті міфологеми становлять його невід'ємну ланку і тісно переплітаються з іншими образними засобами. На основі міфологем

нерідко формуються компаративні тропи, зокрема метафори. Дослідниця Т.Є. Кіс наголошує на важливості аналізу метафор «на основі лексичних одиниць із культурно-зумовленим компонентом значення», оскільки вони відтворюють «культурний контекст, пов'язаний з національною самобутністю традиційно-обрядової культури народу» [2: 11].

Але національні культури виражаються не лише в автентичному світогляді, звичаях і традиціях, але й у процесі розвитку засвоюють загальнолюдські цінності. Тому погоджуємося з думкою В.М. Телії, що об'єктом лінгвокультурології є культурна інформація не лише суто національна, але й загальнолюдська, тобто універсальна, притаманні різним культурам [5: 12]. Саме «міжнародні» компоненти, а також їх поєднання, взаємодія з національними лінгвокультурними одиницями вписують мовну особистість у контекст світової культури.

Зазначену проблему цікаво розглянути на прикладі художніх творів, у яких відображається специфіка свідомості сучасного українця. Так, поезія Ліни Костенко просякнута як національно маркованими культурологічними одиницями, так і запозиченими, що створює у читача відчуття причетності до загальнолюдської культури. Серед запозичених міфологем надзвичайно поширені античні образи, знайомі більшості європейських народів. Особливості функціонування та метафоризації античних міфологем і стали предметом нашої розвідки на матеріалі поетичних творів Ліни Костенко.

В основі поетичних метафор лежать міфологеми, пов'язані з космогонічними уявленнями античності, назвами хтонічних створінь, іменами богів, героїв та інших міфічних істот. Функції міфологем варіюються залежно від їх значення і структури метафоричних конструкцій.

На нашу думку, умовність античних міфологем у свідомості українців значно більша, ніж слов'янських язичницьких або християнських міфологічних образів, що дозволяє використовувати їх як символи тих чи інших абстрактних понять. Наприклад, Лета у давньогрецькій міфології – персоніфікація забуття, що лежить в основі слов'янського фразеологізму *канути в Лету* – бути забутим. «Іменем Лети названа річка у царстві мертвих, спивши воду якої, душі померлих забувають своє колишнє земне життя» [6: 315]. Таке значення стає основою для вживання цієї назви як відповідного символу: *Ти, незглибима совість майстрів, / тобі не страшно навігацій Лети!* [3: 226]. Отже, зміст метафори можна інтерпретувати так: майстри завжди працювали на совість, тому їм не страшно забуття. Швидкозмінність реалій сьогодення підкреслюється терміном *навігацій*. Метафорична конструкція ускладнена звертанням до *совісті*, завдяки чому цей образ персоніфікується і протиставляється самому поняттю забуття (*Лети*) через епітет *незглибима*.

У поетичних метафорах активно вживаються імена міфічних персонажів. Вони так само здатні виконувати функції символів. На нашу думку, така здатність пов'язана з розповсюдженістю цих міфологем, що зумовило утворення на їх основі фразеологізмів.

Одним з таких образів є Сізіф, з яким пов'язане уявлення про надзвичайно важку роботу: *Мої важкі, мої щоденні брили / старий Сізіф тим часом*

постеріг [3: 42]. Названа міфологема лежить в основі метафори-вірша «Тінь Сізіфа» [3: 180], яка, як і інші метафори-вірші, має два значеннєві плани: прямий (змалювання походу в гори: *І тільки ми, подряпані Сізіфи, / тябричим вгору камінь-рюкзак*) і образний (*Вже краще йти до Бога настивівці, / ніж на Україні камінь цей тягти*). Образ Сізіфа у цьому контексті можна інтерпретувати у значенні людини, яка наполегливо працює для розбудови України, але марно. В основі такого тлумачення лежить міф про Сізіфа, згорнутий у фразеологізмі *сізіфова праця* («надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чого-небудь непосильного, які не дають бажаних результатів, є безплідними» [7: 688]).

У структурі метафоричних конструкцій міфологеми зазнають семантичних трансформацій, що дозволяють узагальнити їх значення, абстрагувати його від конкретного міфічного сюжету: *І ніяка в житті Аріадна / вже не введе з гора тих матерів* [3: 32]. У наведеній конструкції вираз *вивести з гора* вживається замість *вивести з лабіринту*. Загалом метафора базується на міфологічному образі Аріадни, завдяки нитці якої Тезей після перемоги над Мінотавром зміг вийти з лабіринту [6: 59], і водночас на похідному фразеологізмі *нитка Аріадни* («те, що дає правильний напрям, допомагає знайти правильний шлях за яких-небудь обставин» [7: 549]). Разом із тим, міф про нитку Аріадни виявляє «зв'язок пряжі з символікою життя і смерті, виходу з іншого світу» [6: 669], тому образ Аріадни можна сприймати як символ надії на краще, на життя загалом.

Основною метою такого метафорично-символічного використання міфологем вважаємо акцентування ціннісних орієнтирів, центральним з яких для Ліни Костенко виявляється сумлінна праця. Очевидно, адекватне розуміння читачами уможлиблюється наявністю в мові відповідних фразеологізмів. Та якщо у фразеологізмах носієм символічного значення є атрибут міфічного персонажа (праця, нитка), а ім'я персонажа виступає у граматично залежній функції, то в метафорі символом стає сама міфологема. Вона виконує синтаксичну роль підмета, а метафоризації зазнають присудок і додаток або додатки (предикатно-об'єктний комплекс).

Крім символічного, розрізняємо власне образне вживання античних міфологем. Переважно вони використані або для створення античного колориту (як, наприклад, у поемі-баладі «Скіфська одиссея»), або для образного опису природних явищ. У таких образах міфологеми дібрані не тільки за функціональним принципом (тобто персонаж уособлює функції, пов'язані з ним в античних уявленнях), але й за гіпотетичним зовнішнім виглядом міфічної істоти.

Саме такою є поширена в поезії Ліни Костенко міфологема Сибілли – «в давньогрецькій міфології пророчиці, яка в екстазі передрікала майбутнє» [6: 497]: *У кожен яр шугнуло по Сибіллі. / Вже де-не-де й димок із димаря* [3: 457]. На нашу думку, цю метафору можна інтерпретувати як пізню осінь чи прихід зими, оскільки Сибілла уявлялася старою жінкою із сивим кошлатим волоссям. Подібне значення спостерігаємо в порівняльній конструкції: *...за хрестом замерзлого вікна / стоїть зима, кошлата, як Сибілла* [4: 74].

Оскільки метафора належить до компаративних тропів, серед метафоричних конструкцій багато таких, що базуються безпосередньо на функціональній подібності. Нерідко вони використовуються з метою творення візуальних образів: *Незрячі сфінкси снігових заметів / перелягли нам стежку до воріт* [3: 106]. За міфологічними уявленнями давніх греків, ця істота – чудовисько з обличчям і груддю жінки, тілом лева і крилами птаха, яке не пропускало тих, хто проходив повз [6: 519]. Таку ж роль у художньому образі виконують снігові замети, порівнювані зі сфінксом.

Цікаво, що в обох наведених метафоричних конструкціях назви міфічних істот вживаються у формі множини (по Сибілі, сфінкси). Вірогідно, це зумовлено метою їх вживання – творенням образів природних явищ, які не є одиничними. Таку трансформацію міфологем можемо назвати засобом їх деперсоніфікації.

В окрему групу виділяємо міфологеми, що називають хтонічних істот (від грец. хтонос – «земля») – «міфологічних персонажів, пов'язаних одночасно з продуктивною силою землі (води) та вбивчою потенцією пекла» [6: 671]. В античній міфології до них належать титани – «архаїчні боги, котрі уособлювали стихії природи з усіма її катастрофами. Титани не знають розумності, впорядкованості й міри, їх зброя – груба сила... Первісна дикість титанів поступається місцем героїзму і мудрій гармонії космосу олімпійського періоду грецької міфології» [6: 542]. За нашими спостереженнями, хтонічні міфологеми лежать в основі різноманітних за структурою конструкцій уподібнення.

Однією з найбільш продуктивних у поезії Ліни Костенко є генітивна метафора-порівняння: *І держать небо на кремезних плечах / старі Атланти дужих яворів* [3: 454]. Атлант – у давньогрецькій міфології титан, «давнє доолімпійське божество, що відрізнялося потужною силою. Після поразки титанів у титаномахії Атлант як покарання підтримував на крайньому заході небесне склепіння» [6: 69]. Через порівняння з Атлантами відтворено образ яворів – дерев, які певною мірою можна вважати національним символом України. Їх сила підкреслюється епітетами *кремезні, дужі*.

Часто вживаною є конструкція з орудним порівнянням, яку нерідко кваліфікують як окремий троп – метаморфозу: *Якби мені вернутися туди! / Там яблуні старі і розсохаті. / Сади мої, сади мої, сади!.. / Як важко бути Антеєм на асфальті!* [4: 100]. «Антеї, у грецькій міфології син Посейдона і богині землі Геї, велетень... Славився невразливістю, але був невразливий доти, доки торкався матері-землі» [6: 47]. У наведеній конструкції до Антея уподібнюється лірична героїня поезії, тому міфологема сприймається з позитивним змістом. Як бачимо, в поезії Ліни Костенко відбуваються зміни в оцінній конотації цих міфологем: образи титанів трансформуються і сприймаються як позитивне втілення сил природи. Вони певною мірою протиставляються досягненням сучасної цивілізації.

Близькі до таких метафор власне порівняльні конструкції з міфологемами хтонічних істот: *Від магістралі за два метри, / уся закутана в що є, / сидить бабуся, як Деметра, / у відрах моркву продає* [3: 123]. «Деметра, у

грецькій міфології богиня плодючості та землеробства... Давнє хтонічне походження Деметри засвідчене її іменем (буквально «земля-мати»)» [6: 181]. У поезії Ліни Костенко з Деметрою пов'язане не лише уявлення про плодючість, але й мотив відстані як порятунку: *Я кину все. Я вірю в кілометри — / обвітрені, задихані і злі. / Багато їх у матінки Деметри, / котра була богинею землі. / О, розмотай шляхи мені, богине! / Світ за очі від себе забіжу* [3: 287]. Порівняння Деметри з матінкою, бабусею підкреслює сприйняття богині як міфічної прародительки.

Отже, можна говорити про вживання античних міфологем у поезії Ліни Костенко у символічній, оцінно-характеристичній та функції творення візуальних образів. Причому перша, за нашими спостереженнями, реалізується переважно в конструкціях із предикатно-об'єктним метафоризованим комплексом, друга — у різних за структурою конструкціях уподібнення. Головною метою вживання міфологем вважаємо підкреслювання ціннісних орієнтирів, важливих за будь-яких часів. У подальшому цікаво було б порівняти античні міфологеми, метафоризовані в поезії, з міфологемами слов'янського язичництва і християнськими міфологічними образами з метою з'ясування відмінностей у їх функціях.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Белевцова С.О.** Міфологема в українській поетичній моделі світу першої третини ХХ століття (на матеріалі творів В. Свідзінського і М. Драй-Хмари): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С.О. Белевцова. — Харків, 2010. — 24 с.
2. **Кіс Т.Є.** Еволюція художньої метафори : лінгвокультурний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.Є. Кіс. — К., 2001. — 19 с.
3. **Костенко Л.В.** Вибране / Ліна Костенко. — К. : Дніпро, 1989. — 559 с.
4. **Костенко Л.В.** Неповторність : вірші, поеми / Ліна Костенко. — К. : Молодь, 1980. — 224 с.
5. **Маслова В.А.** Лінгвокультурологія : [учебное пособие для вузов] / В.А. Маслова. — М. : Академия, 2001. — 202 с.
6. **Мифологический словарь** / гл. ред. Е.М. Мелетинский. — М. : Сов. энциклопедия, 1991. — 736 с.
7. **Фразеологічний словник української мови** / [уклад. : В.М. Білоноженко та ін.]. — К. : Наук. думка, 1993. — 984 с.